

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

Uitgave 2018
www.sbdv.nl

Inhoud 2018

Voorwoord	03
Mededeling bestuur	04
Renovatie pompkelder	06
Biggen geboren in de winter	08
Bloedweizwam	10
Geef mij maar een beek	12
Schoolpresentatie	14
Excursies	15
Jaarprogramma 2018 – 2019	17
Kraanvogels	21
Gewei van edelhert, damhert en ree	23
Wisenten 2017	31
Nachtzwaluw	33
Nestkastenproject Radio Kootwijk	34
Bijzondere waarnemingen	36
Vrijwilligersavond	39
Vrijwilligerswerk in natuurgebieden	40
Overzicht activiteiten	42

tekeningen: Henk Bonekamp / Foto's: SBDV, Yvonne Verhoef-Witz, Jan van Hulst, Alex Korts. Alle foto's in dit boekje zijn in kleur te zien op de site: www.sbdv.nl

**De mens is het intelligentste van alle dieren en het meest dwaze.
Namens de dieren, Diogenes (412 - 323 voor Chr.).**

Het voortbestaan van de diersoorten op aarde is afhankelijk van de gevoelige balans van de natuur. Tot nu toe hebben vele dieren de inbreuk van de mens op hun bestaan overleefd. Maar wanneer wij niet leren de dieren op hun juiste waarde te schatten en een plaats op deze aarde voor hen zeker stellen, bestaat het gevaar dat wij de rijke en kleurrijke wereld ontdoen van vele bewoners. Wij hopen en geloven dan ook dat u, samen met ons, ons enthousiasme voor de dierenwereld in al zijn vormen kunt delen.

SBDV jaarboekje 2018. ISSN nr. 2588-7890

Voorwoord

Henk Bonekamp

U kunt dit jaar het lezen van het voorwoord beter maar overslaan. Gaat u maar een eindje fietsen of wandelen. Nu ik dit schrijf is het prachtig weer, een mooie nazomerdag in oktober 2017. Ik zit midden in een verhuizing en dat is niet niks, kan ik u vertellen.

Vanuit ons nieuwe huis in de wijk Zevenhuizen in Apeldoorn hebben wij uitzicht op een forse vijver. Deze vijver grenst direct aan ons terras. Meerkoeten zijn daar de hele dag onvriendelijk tegen elkaar aan het doen. Een boomklever kleeft aan een boom en de eerste herfstkleuren komen eraan. De tuin is een wildernis van coniferen en hortensia's. Er zou een tijger kunnen wonen zonder dat je het wist. In de tuin liggen een paar bemoste klinkerpaadjes. Het huis heeft veel potentie en authentieke elementen maar wel achterstallig onderhoud en een enigszins gedateerde keuken en badkamer. Dit zijn de makelaarskretten die gebruikt worden. Na een zomer vol bouwplannen en aannemers gingen we eind oktober verhuizen. Druk, druk, druk! Maar.... een weekje Ameland was al geboekt. Eenmaal op het eiland bemerkten wij dat veel ganzen al waren vertrokken. De kiekendieven wiekelen boven het rietland. Het woord wiekelen kwam ik een keer tegen in een boekje van Wigman. Ik vond het een mooi woord. Verder zagen wij wulpen, visdiefjes, meeuwen, eidereenden en van dichtbij een blauwborst. Het was weer genieten (ook van de vissoep in een strandtent).

Voordat er verhuisplannen waren hadden wij ook de zomervakantie al geboekt, een wandelvakantie in Schotland. Er waren prachtige landschappen. Het was redelijk weer, slechts één bui in tien dagen. Wat mij opviel was dat er niet veel vogels en andere beesten te zien waren, wat zijn wij dan bevoorrecht op de Veluwe. Wij hebben pas echt vakantie als we kunnen kamperen, een weekje Diever waarin wij veel hebben gefietst zat er nog wel in, daarna begon de drukte. We kregen de sleutels van onze nieuwe woning. Vervolgens begon het gedoe met aannemers, stukadoors, tegelzetter, voegers, kitters, schilders en hoveniers. En dan toch nog een voorwoord. Om het vol te maken heb ik Henry gevraagd om een passende versje van Kees Stip toe te voegen want mijn Kees Stipboekje zit ergens in een doos. Wij wensen u, in goede gezondheid, een voorspoedig 2018 toe.

**Een fotograaf te Ameland
werd soms door weemoed overmand.
Op zijn dan veel te grauwe kieken
leken gezonden bijna zieken.
Gelukkig dat in zo'n geval
een grauwe kiekendief ze stal.**

“Zo ik iets ben, ben ik een Hagenaar” (Louis Couperus)

Ik ben geboren in Den Haag en heb er lang gewoond. Het is een groene plek waar ik altijd veel ‘buiten’ was. Op het strand was ik het hele jaar door te vinden, schelpen zoeken, zwemmen en lopen. En... de zee is elke dag anders. Thuis en op school ‘werkte’ ik veel in tuinen. Bij de lagere school was een grote schooltuin waarin we zelf groenten en bloemen kweekten. In onze tuin thuis leerde ik zoveel mogelijk namen van bloemen, struiken en bomen. Op de middelbare school was ik lid van de Tuincommissie die onder leiding van een leraar de tuin rond het schoolgebouw aanlegde én bijhield. Diezelfde leraar nam ons regelmatig mee voor lange wandelingen over de Veluwe. Tijdens die tochten leerde hij ons van alles over de natuur en we vonden het fantastisch als we herten of zwijnen tegenkwamen. Die zagen we niet in Den Haag!

Alhoewel ik er voor koos om binnen de Gezondheidszorg te gaan werken, bleef ik me tijdens mijn studie en mijn werk interesseren voor alles wat met de natuur te maken had. Kamperen, fietsen en wandelen zijn nu nog steeds belangrijke hobby’s van mij.

Op een wandelreis in de Queyras, een prachtig nationaal park in de Franse alpen, leerde ik mijn vriend kennen. Hij woonde in Deventer en na drie jaar kozen we samen voor Apeldoorn als onze woonplaats. We vonden een fijne woning op een mooie plek vlak bij het Loo. Eind 2015 besloten we om ons als vrijwilliger aan te melden bij de werkgroep die twee keer per maand in het Paleispark opslag verwijdert. Henry Kats is ook lid van deze werkgroep en toen hij me vroeg of ik het secretariaat van het bestuur van de SBDV van hem wilde overnemen, was ik meteen enthousiast.

De eerste kennismaking met het werk van de SBDV vond ik heel leuk; een ochtend werken op de Tongerense heide en bij de Zandhegge, deelnemen aan de bronstexcursie, een beamerlezing over al het moois op Veluwe bijwonen en het bezoeken van de SBDV-stand tijdens een Wildfair. Allemaal belangrijke en leuke activiteiten!

Inmiddels heb ik een aantal bestuursvergaderingen bijgewoond en ik krijg een steeds beter beeld van alles wat de SBDV voor elkaar krijgt. De bestuursleden en oud-bestuursleden, de vrijwilligers en de donateurs zijn allemaal enthousiaste mensen die zich inzetten voor de natuur. Daar wil ik graag bij horen!

Henry zal me nu verder inwerken en ik hoop dat ik na verloop van tijd ook een waardevolle bijdrage kan gaan leveren aan het werk van de SBDV.

Irene Legemaat

Vleermuizeninventarisatie Berg en Bos

Op 25 januari 2017 zijn de vleermuizen in de vleeerbietenhut en de pompkelder in Berg en Bos geïnventariseerd. Hoewel we, vergelijkbaar met vorig jaar, een zachte winter hadden en nauwelijks vorst en sneeuw hebben gehad, zaten er meer vleermuizen in de winterverblijven dan we hadden verwacht.

In de Vleeerbietenhut zaten 13 franjestaartvleermuizen, 10 watervleermuizen, 3 grootoorvleermuizen en 2 niet geïdentificeerde vleermuizen. In de oude pompkelder zat net als vorig jaar slechts 1 grootoorvleermuis. Wij hopen, nu er een nieuwe ingang is gemaakt bij de oude pompkelder (zie elders in dit boekje), dat deze beter zal gaan functioneren als winterverblijfplaats voor de vleermuizen.

Ooievaars in 'Het Schol'

Ons ooievaarsnest in het moerassige natuurgebied 'Het Schol' bij landgoed Het Woudhuis, ten oosten van Apeldoorn, is weer bezocht door twee ooievaars. In 2017 zijn, voor het vierde jaar, de ooievaars weer neergestreken op het nest en zijn er twee jongen grootgebracht.

Alle boekjes van de SBDV op de site

De eerste uitgave in 1987 van ons boekje tot en met de uitgave die u nu voor u hebt staan allemaal op onze internetsite. Dus voor informatie over amfibieën, vlinders, dassen, boommarters, edelherten, reptielen, spechten, wilde zwijnen, reeën, uilen, wildwallen, wespdiëven, spinnen, vuurvliegjes, eekhoorns, dood hout, rode bosmieren, vliegende herten, beekprikken, wolven, nachtdieren of een bouwtekening voor een vleermuizenkast en een nestblok voor metselbijen, u kunt ze vinden in de oude boekjes. Het is wel even zoeken maar bij ieder boekje staat een inhoud.

Giften

Als u een gift doet, mag u die misschien aftrekken. Voor het aftrekken van gewone en periodieke giften gelden verschillende voorwaarden. Een belangrijke voorwaarde voor het aftrekken van een gewone gift is dat u deze moet doen aan een algemeen nut beogende instelling (ANBI). Een ANBI is een kerkelijke, levensbeschouwelijke, charitatieve, culturele of wetenschappelijke instelling, of een instelling die op een andere manier bijdraagt aan het algemeen nut. De Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe is door de Belastingdienst goedgekeurd als ANBI. Het ANBI nummer van de Stichting is: 8166.63.452

Winterverblijfplaats voor vleermuizen ‘pompkelder’

Henry Kats

Een nieuwe ingang voor de vleermuizenkelder (oude pompkelder) in Berg en Bos is gereed. Eerst wat historie: Bas Hageman heeft een boek geschreven met als titel: ‘Natuurpark Berg en Bos. Het bos van de burgermeester’, daaruit komt het volgende stukje:

“ ‘Een vijver in Berg en Bos’

Onder die kop besteedde de Nieuwe Apeldoornsche Courant van dinsdag 26 januari 1932 in een groot artikel aandacht aan het voorstel van het college van B en W om in het omrasterde deel van Berg en Bos een grote vijver ‘in werkverschaffing’ te laten graven. (red. 1932 werkverschaffingsproject in de crisis periode).

Die vijver werd twee keer zo groot als de vijver in het Oranjepark in het centrum van het dorp en zou een idyllisch plekje worden met ‘wandelingen, onderlangs en bovenover’. In een later stadium zou de vijver via een eveneens te graven diep ravijn worden aangesloten op de Badhuissprengen die in de nabijheid van het park lagen. Het college van B en W, zo schreef de krant, werd daarbij geconfronteerd met een onrustbarende stijging van het aantal werklozen.

Doordat eveneens de landbouw in een crisis verkeerde, stond de ontginning van woeste gronden stil (onder meer in de Loenermark). Andere werkverschaffingsprojecten, zoals het leggen van rioleringen, verkeerden pas in een stadium van voorbereiding. Binnen enkele maanden zou de situatie zich voordoen dat er geen projecten meer waren om een groot aantal werklozen aan het werk te houden. Het graven van een vijver in Berg en Bos te midden van jonge bossen met geleidelijk teruggedrongen heideveldjes - een gebied ook zonder enige vorm van open water - zou honderden werklozen gedurende vele maanden werk verschaffen. Bovendien zou de aanleg van de vijver - en dat was zeker niet onbelangrijk - de aantrekkelijkheid van het gebied als villapark (dat was immers de officiële bestemming) vergroten. Het vijverplan omvatte een complex gronden van ongeveer drie ha, dat grensde aan de J.C. Wilslaan ter hoogte van de kruising met de Donkere Laan (de latere Roosmale Nepveulaan). De technische mensen hadden berekend, dat het water op die plek tussen de vijf en zes meter diep zat en dat een te graven verbinding met de eerdergenoemde Badhuissprengen voor de nodige verversing van het water zou moeten zorgen. De oever van de vijver zou worden gevormd door breedglooiende taluds met een oppervlakte van ongeveer 1,2 ha. Het project paste naadloos in de werkverschaffingsaanpak waardoor de raad in feite geen afzonderlijke toestemming hoefde te verlenen.”

Waarschijnlijk is de pompkelder rond 1932 gebouwd en gebruikt om grondwater op te pompen voor de grote vijver van Berg en Bos en voor de fontein in de vijver. Op een gegeven moment was deze kelder niet meer nodig. Hij is gelukkig niet volgestort of afgebroken maar leek een goed winteronderkomen voor vleermuizen. Vrijwilligers van onze Stichting zijn aan het werk gegaan. Stenen werden

opgemetseld en een zwaar metalen luik aangepast. Het heeft jaren gefunctioneerd tot stenen los kwamen te liggen, invliegopeningen te groot werden en temperatuur en luchtvochtigheid niet meer voldeden aan de eisen voor een winterverblijfplaats voor vleermuizen. Reden om een totaal nieuwe ingang op de oude kelder te ontwerpen. Van enkele donateurs en een stichting hadden wij geld ontvangen om dit te realiseren.

oude situatie

nieuwe situatie

Het parkgedeelte van Berg en Bos is in de afgelopen jaren grondig opgeknapt. Nieuwe hekken en informatieborden zijn geplaatst en de toegang tot Berg en Bos en de Apenheul is geïntegreerd in de omliggende omgeving, het is heel mooi geworden, gaat u maar eens kijken als u in de buurt bent. Er was een verzoek om de ingang van de nieuw te maken pompkelder in dezelfde huisstijl te maken als het hekwerk en frames van de informatieborden. Dit maakte wel dat het boven onze begroting uit zou stijgen. Zowel de Gemeente Apeldoorn als de beheerder Accres hebben er voor gezorgd dat er een financiële aanvulling kwam waardoor het allemaal door kon gaan. Dit is een pracht samenwerking om iets voor het park en de vleermuizen te verbeteren. Dank aan de donateurs die hebben bijgedragen, Gemeente Apeldoorn - Rob Rothengatter, Accres – Richard Zunnebel, gemeentelijke timmerwerkplaats – Henry Konijnenberg, metaalconstructiebedrijf De Groot uit Lieren en de Apenheul die informatieborden hebben verplaatst (een bord stond op de plek waar nu de nieuwe vleermuizeningang is gekomen).

Er is een informatiebord bij de pompkelder geplaatst waardoor de bezoekers van de Apenheul en wandelaars kunnen lezen waarvoor deze ingang dient.

het hoofdvoedsel voor de wilde zwijnen. Het gevolg daarvan was dat de zwijnen in topconditie waren en dat de beertijd (paartijd) eerder begon. Deze beertijd wordt door de leidende zeug ingeleid door met haar slachttanden stukjes schors uit een boomstam te halen. Ze markeert die plekken op de boom met speeksel en met geurstoffen uit haar oogklieren. De andere zeugen uit de rotte (groep) volgen haar voorbeeld waarop de keilers (mannelijke wilde zwijnen) reageren en de paartijd begint.

Een ander gevolg van het grote voedselaanbod was dat er meer zeugen aan de paartijd deelnamen. Veel jonge zeugen waren in uitstekende conditie met als gevolg dat ze vroeg geslachtsrijp waren en aan de reproductie meededen. Na drie maanden, drie weken en drie dagen werpt de zeug haar biggen.

Een volwassen zeug kan gemiddeld zes tot acht biggen werpen en een jonge zeug twee tot vier. Na een herfst met veel mast kan het gebeuren dat de biggen vroeg in het jaar geworpen worden. Wel is de sterfte onder deze jonge dieren die in de winter geboren worden aanzienlijk groter dan onder de in het voorjaar geboren biggen. Slechte weersomstandigheden zoals natte sneeuw, regen in combinatie met lage temperaturen kunnen funest zijn voor een groot aantal biggen. 'Droge' sneeuw is geen probleem, dat isoleert goed.

Jonge dieren werken altijd op het sentiment van mensen, emotie speelt een grote rol. Dat merk je al als de mensen het hebben over 'biggetjes met hun pyjamaatjes'. Dat de biggen deze 'pyjamaatjes' hebben heeft alles te maken met veiligheid, camouflage! De biggen (of frislingen) worden geboren op een tijdstip dat er nog geen blad aan de bomen zit.

Als de zon dan schijnt gaan de schaduwen van de takken aan bomen en van de ketel (het nest) over in de strepen van de biggen. Je ziet de biggetjes nauwelijks tussen de takken die de zeug heeft aangevoerd. Het is ook bijzonder mooi om die biggen met hun streepjes te zien. Maar... je kunt geen kruiken en dekentjes bij de biggen brengen als het slecht

weer wordt. Het is de natuur die dit alles bepaalt, je mag (en kan) niet ingrijpen. De natuur selecteert zelf.

Een pasgeboren dode big wordt vaak door de zeug opgegeten, of door de keiler of een vos, raaf of andere dieren. De dode big gaat geur afgeven wat roofdieren zou kunnen lokken en dan zijn de overige biggen in gevaar. Het komt ook voor dat, als er bijna geen mast is, er minder of geen biggen worden geboren of laat in het seizoen. Bij veel andere dieren is dit net zo, het voedselaanbod bepaalt mede wanneer en hoeveel jongen er geboren worden. Als er veel biggen geboren zijn ontstaat er weer een ander probleem, wilde zwijnen in de buitengebieden van de dorpen op de Veluwe, tuinen en landbouwgebieden die in een nacht behoorlijk vernield kunnen worden. Een ander probleem is de toename van wildaanrijdingen. Dit ligt overigens niet altijd aan de wilde zwijnen maar aan het te hard rijden op de binnenwegen. Bestandregulatie dus, door middel van afschot, maar... dat is moeilijker dan wel eens wordt gedacht. Op de plaatsen waar het afschot gerealiseerd gaat worden, wordt mais als lokvoer gestrooid. Wilde zwijnen houden meer van eikels en beukenootjes dan van mais dus in een mastjaar waar er in de herfst veel eten in het bos aanwezig is, komen ze in mindere mate naar de plaatsen waar mais is gestrooid om afschot te realiseren. Het gevolg kan zijn dat het afschot niet wordt gehaald en dat er in het volgende seizoen weer te veel wilde zwijnen lopen. Dat is dan weer voer voor krantenartikelen. Hopelijk maken wij het mee dat ook wolven een rol gaan spelen in de regulatie van het wild dat op de Veluwe leeft. De eerste wolf is in oktober 2017 op de Veluwe gesignaleerd, is dit de eerste wolf die over de dam komt? Wat zit de natuur toch bijzonder in elkaar.

In Bloedweizwam

Jan van Hulst

Jan van Hulst is gepensioneerd en was docent flora- fauna- & habitatbescherming bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Zijn taak als docent bestond uit het opleiden van opsporingsambtenaren van Politie, Douane en Koninklijke Marechaussee alsmede die van de AID, die als taak hadden handhaving van wetten die tot doel hadden de bescherming van bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten alsmede hun habitats (biotoop of leefgebied). De natuur in al haar facetten heeft nog steeds zijn warme belangstelling. Dagelijks maakt hij wandelingen in de natuur met zijn hondje, een Lakelandterriër, onder meer in het Orderbos (Geldersch Landschap & Kasteelen) in de gemeente Apeldoorn, waar hij merkwaardige paddenstoelen heeft gevonden. Jan heeft meestal een kleine camera bij zich en heeft onder andere foto's gemaakt van paddenstoelen die er uitzien als bloeddruppels. Deze zelfde paddenstoelen heeft hij ook gefotografeerd in andere stadia van hun ontwikkeling. Jan is geen deskundige op het gebied van paddenstoelen zoals hij zegt, maar hij vond deze paddenstoelen zeer boeiend om te bestuderen. Enig speurwerk leerde dat het hier ging om de Bloedweizwam (*Lycogala epidendrum*), ook wel 'blote billetjeszwam' genoemd (de kleine roze bolletjes lijken wel op kinderbilletjes).

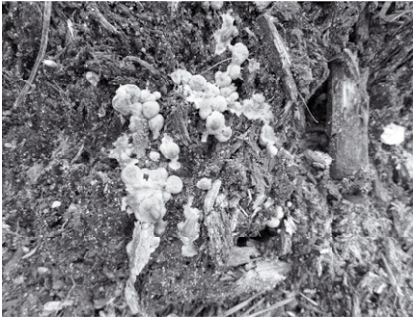
plasmodium

De Slijmzwammen of Myxomyceten waartoe de Bloedweizwam wordt gerekend, behoren niet zoals andere paddenstoelen tot schimmels maar vormen een geheel aparte groep. Myxomyceten vormen een groep organismen (wereldwijd ca. 500 soorten) die zich van alle andere levensvormen onderscheiden. Het zijn plantaardige organismen, net als andere paddenstoelen, die zich door middel van sporen vermenigvuldigen en verspreiden. Echter, uit de sporen van Myxomyceten ontstaan op amoeben gelijkende, kruipende beginstadia die zich verder ontwikkelen in een zich zelfstandig voortbewegend stadium, het Plasmodium.

Hebt u wel eens gehoord over een plantaardig organisme dat zich zelfstandig kan voortbewegen? De meeste mensen die je dit vertelt, zullen je hoogst waarschijnlijk voor gek verklaren! Deze kruipende en zich met micro-organismen als bacteriën en schimmelsporen voedende plasmamassa, het zogeheten plasmodium, laat vaak een parelmoerachtig glanzend "kruipspoor" na met daarop voedselresten (vergelijkbaar met dat van slakken). Sommige soorten hebben een relatief omvangrijk plasmodium en zijn vaak fel gekleurd. Onder bepaalde omstandigheden kan een plasmodium zich samentrekken, waarbij de inwendige delen van een stevige wand worden voorzien en delen van het weefsel zich verharden. Na

voldoende voedselopname en onder invloed van het licht gaat een plasmodium over tot de ontwikkeling van één of meer grote of kleine vruchtlichamen, of zoals dat bij paddenstoelen heet, “sporangia” (sporendragende vruchtlichamen). Het vermogen om zich te kunnen verplaatsen eindigt op het moment dat zich het vruchtlichaam ontwikkelt.

Uit de volledig ontwikkelde sporen ontstaan nieuwe plasmodia en begint de cyclus opnieuw onder voorwaarde dat de sporen terecht komen op een geschikt substraat (in dit geval op rottend hout). Bijgaand enkele foto's van de ontwikkeling van de Bloedweizwam zoals hiervoor uiteen gezet. In de verschillende stadia hebben de paddenstoelen een geheel ander voorkomen. De foto's zijn door Jan gemaakt op verschillende tijdstippen en op verschillende locaties in het Orderbos.

Samentrekking van het plasmodium

Volledig ontwikkelde sporendragende vruchtlichamen die in dit stadium ook 'blote billetjeszwam' wordt genoemd.

Geef mij maar een beek in plaats van spreng

Gert-Jan Blankena

Ecoloog Gert-Jan Blankena schreef tot 18 oktober 2015 in de wekelijkse rubriek 'Buitengewoon' van de Stentor verslagen van zijn zwerftochten door de Veluwe natuur. Gert-Jan heeft circa 1500 artikelen voor die rubriek geschreven. Ieder jaar staat er een column van Gert-Jan in ons SBDV-boekje. Veel mensen, onder andere onze bestuursleden, hebben er op aangedrongen om 'Buitengewoon' te bundelen en uit te geven in boekvorm. Dit is inmiddels gebeurd. Tachtig met zorg uitgekozen columns zijn in boekvorm verschenen. Het boek is verkrijgbaar via de website <http://veluwebuitengewoon.nl/> en de facebookpagina met dezelfde titel. Het boek 'Veluwe Buitengewoon' is ook verkrijgbaar bij de Apeldoornse boekhandel Nawijn & Polak voor de prijs van € 19,50.

De grote zandbult, die we de Veluwe noemen, lijkt gortdroog. Maar niets is minder waar. In de bult zit een enorme waterlens: regenwater dat in het zand is weggezakt. Die waterlens veroorzaakt een bepaalde druk, waardoor het water

aan de randen van de Veluwe weer tevoorschijn komt. Dat gebeurt vooral aan de voet van de diep uitgesleten erosiedalen die dwars op de stuwwallen staan: de sneeuwsmeltwaterdalen. Al sinds het einde van de laatste ijstijd, zo'n 12.000 jaar geleden, komt het water hier aan de oppervlakte. Op zo'n permanent natte plek ontstond veen. Uit het veen sijpelde een beekje dat zijn weg zocht in het dal. Aan alle kanten van de Veluwe vinden we nog steeds van die beekjes, hoewel het veen al lang geleden is ontgonnen. Vooral aan de zuid- oostzijde van de Veluwe

zijn bijna alle beekjes vergraven. Ze zijn omgevormd tot sprengen, wat betekent dat ze diep in het brongebied zijn uitgegraven en langs de randen van het dal zijn opgeleid. Dit alles werd gedaan om watermolens aan te drijven. Sprengen zijn dus in hoge mate onnatuurlijk: het is allemaal mensenwerk.

Het gevolg daarvan is wel dat de stroomsnelheid vaak gering is. Daardoor vindt er veel sedimentatie plaats in de vorm van blad, takjes en modder. Alleen na een molenplaats stroomt het water weer in zijn oude bedding en komt er weer wat beweging in. De mooiste stukjes spreng vinden we dan ook bij een voormalige watermolen, en in de sprengkoppen uiteraard. Beken zijn een stuk natuurlijker, hoewel ook hier vaak in is gegraven. Op de Oost-Veluwe vinden we nog maar twee echte beken: de Egelbeek bij Vaassen en de Verloren beek bij Epe. De rest is allemaal 'versprengd'!

Ecologisch zijn beken een stuk interessanter dan sprengen. Ze liggen nog in hun oorspronkelijke beekdal. Dat hele beekdal doet mee aan de watervoorziening door kwel- en regenwater. Hun brongebied is het oorspronkelijke veen, zoals het Korte Broek (Broek = nat bos) bij Vaassen en het Wisselse veen bij Epe. Er is veel stroming, met pieken en dalen. Dat geeft veel erosie, waardoor er diepe buitenbochten ontstaan en slibrijke binnenbochten. Buitenoevers kalven af, binnenbochten slibben aan. Uit de oevers komt kwelwater, waardoor ze inzakken en de bedding vernauwen, waardoor het water sneller gaat stromen. Vaak staan er bomen langs de beek waardoor de oevers onderspoeld zijn en zo een ideale schuilplaats voor vissen vormen. Overal groeien uitbundig water- en oeverplanten. En als de beek regelmatig flinke afvoeren krijgt te verwerken ontstaan er kleine overstromingsgebiedjes en ruigtes.

Ook op detailniveau is een beek een stuk interessanter. Op plekken met veel stroming zien we een fraaie grintbodem. Daarnaast, waar de stroomsnelheid wat minder is, wordt schoon zand afgezet. Weer een eindje verder zien we een donkere slibafzetting en langs de randen blad, takjes, modder en oeverplanten. Bij hoog water verandert alles doordat slib en blad worden weggespoeld en de stroombanen veranderen. Waterplanten en takken kunnen de stroming behoorlijk beïnvloeden. Door al deze ‘variatie op de vierkante meter’ ontstaan er allerlei microbiotoopjes voor waterdieren. Vissen zoals stekelbaarzen vinden we aan de rand en onder de waterplanten, grondels in de hoofdstroom, biermpjes in de onderspoelde oever, waterinsecten in de luwte van een toef planten en in de modder van de oever. Fijnproevers zoals de beekprik vinden we in de met zand overspoelde oeverzone terwijl donderpadden de luwte van een stel stenen opzoeken. **Geef mij maar een beek in plaats van een sprengr!**

Ieder jaar Scholenbezoek

Wietze, Sint Victor School Groep 7

Er kwamen mensen in onze klas voor talentenontwikkeling dat is waar je talent naar boven wordt gehaald. Je kon kiezen uit verschillende onderwerpen en ik had natuur gekozen. Het was heel leuk. Eerst kwamen er mensen die spullen gingen laten zien en daarvoor werden er verhalen verteld wat zij hadden meegemaakt in het bos. Toen ze de spullen gingen laten zien waren er ook geweien meegebracht

die zetten we op ons hoofd en werden op de foto gezet. Ze hadden ook schedels, huiden, poten enzo mee. Er waren allerlei dingen die ik en misschien ook de andere kinderen niet wisten. Ik wist bijvoorbeeld niet waarom de babyherten zulke stippels kregen en nu weet ik dat wel. Ik zelf vond het heel leuk dat je die geweien op je hoofd mocht zetten. We zijn ook naar berg en bos geweest en daar gingen we de herten en zwijnen eten geven. We werden begeleid door de boswachter zelf en door iemand die bij een vereniging (SBDV red.) zit.

Wat hebben we weer genoten van de excursies!

Maaik Strikwerda

Afgelopen jaar hebben we weer mogen genieten van verschillende excursies. Het is mooi om te zien hoe de gidsen hun excursies voorbereiden. Er komen boeken aan te pas, over geschiedenis, over de aanwezige natuur en cultuur en de route wordt een aantal keer 'voorgelopen'. Soms nemen de gidsen allerlei spullen mee naar zo'n excursie. Gaat de kofferbak

open en blijkt die ineens vol te liggen met geweistangen bijvoorbeeld. Of staat plotseling de hele groep gebogen over een boek (waar allerlei verkreukelde geeltjes uitsteken, als stille getuigen van de voorbereiding), om zo niks van de uitleg van de gids te hoeven missen. Soms is daar ineens een (niet geheel toevallige) deelnemer die oud beheerder van een gebied blijkt te zijn, zoals die keer op de Noorderheide. Met een notitieblok en een pen in de aanslag werd iedere vogel genoteerd onder de mededeling “prachtige waarneming” (wat ook zo was!). Zo heb ik ook eindelijk antwoord op de vraag waarom sommige stammen van de dennen zo roodgekleurd zijn en sommige niet. Dat blijkt te gaan om een ooit geïmporteerde soort bomen.

Op sommige excursies komen niet heel veel belangstellenden af en dan ga je op pad met een klein groepje geïnteresseerden en soms moeten we mensen teleurstellen omdat er te veel aanmeldingen zijn. Een té grote groep is namelijk niet leuk. Daarom is aanmelden echt belangrijk! Leuk was ook dat er bij de excursie naar het gebied Vossen en Maanschoten een groep buurtbewoners was, mét kinderen. Knap dat deze jonge kinderen de hele wandeling hebben volgehouden. En de buurtbewoners zijn weer heel wat kennis rijker over het ontstaan van hun omgeving. De volgende keren dat ze op de rug van hun paard dit gebied doorkruisen zien ze ineens andere dingen, van pingoruïnes tot wildwallen die nog duidelijk zichtbaar zijn, dat weet ik wel zeker. SBDV vindt het belangrijk om mensen te leren over de natuur en haar bewoners.

Zo hebben we bijvoorbeeld een lezing gehouden voor de gasten van camping Harskamperdennen in Kootwijk. In een 1,5 uur durende beamerlezing werden de kampeerders meegenomen over de Veluwe. Ook werd veel verteld over het wild. Er waren natuurlijk weer allerlei geweistangen en schedels om te bekijken en aan te raken. Sommige excursies worden in dit jaarlijkse boekje aangeboden en sommige excursies ontstaan pas later in het jaar en bieden we op onze website

(www.sbdv.nl) en in de huis-aan-huis kranten aan. Ook sturen we af en toe een soort digitale nieuwsbrief om excursies onder de aandacht te brengen.

Mocht u deze ook willen ontvangen, dan kunt een e-mail sturen naar: excursies@sbdv.nl en dan voeg ik u toe aan het adressenbestand.

Jaarprogramma, excursies, beamerlezingen 2018-2019

De excursies zijn ook voor niet-donateurs toegankelijk, het kan dus in uw belang. We zijn er trots op dat we u weer een afwisselend en boeiend programma kunnen aanbieden. De excursies zijn ook voor niet-donateurs toegankelijk, het kan dus in uw belang zijn om u tijdig aan te melden voordat de excursie-advertenties in de bladen komen. Voor **alle** excursies geldt: opgeven via excursies@sbdv.nl (mocht u geen internet hebben, er staan telefoonnummers achterop dit boekje of bel 06-40784126). Wij willen de groepsgrootte in de gaten houden. Voor de meeste excursies houden we een maximum aan van 20 personen, tenzij anders vermeld.

Zaterdag 24 februari 2018

Excursie vogelenzang in boswachterij Kootwijk van Staatsbosbeheer

Een prachtige wandeling van ongeveer 4 km in het gebied waar de kwekerijen lagen van Staatsbosbeheer (SBB) ten tijde van de herbebossing van de Veluwe. SBB is opgericht in 1899 om het stuifzand te beteugelen en de houtproductie in Nederland op gang te helpen. In het gebied staan veel verschillende soorten naaldbomen. We gaan eens kijken of we iets kunnen terugvinden van de herbebossing van toen in de bossen van nu. Ook is er natuurlijk kans dat we iets zien van de in dit gebied levende dieren zoals zwijnen en herten.

Tijd en startlocatie: 14.00 uur vanaf parkeerplaats Vogelenzang aan de Heetweg in Kootwijk. Natuurgidsen: Leo en H el ne Lagendijk.

Zaterdag 3 maart 2018

Beamer-lezing door: Jan Huttinga 'Kroonjuwelen van Het Loo'

Jachttopzichter Jan Huttinga van het Kroondomein Het Loo maakt van alles mee in zijn werk. Altijd is hij bezig de foto's in zijn beamerserie te veranderen en aan te vullen met nieuw materiaal. Je staat verbaasd wat voor prachtige beelden erbij zijn gekomen. Hij zou wel zes beamerseries met dezelfde titel kunnen laten zien en allemaal zijn ze anders. Bij ieder beeld heeft hij zijn verhaal, puur uit de praktijk.

Aanvang: 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang, Bogaardslaan 81, 7339 AN Ugchelen (Apeldoorn). Vanuit Apeldoorn te bereiken met bus 12. Aanmelding niet nodig.

Zaterdag 14 april 2018

Excursie Orderbos / Asselse bos, historie en natuur

Een wandeling in het Orderbos waar de natuur maar ook de historie centraal staat. Dit gebied heeft veel te bieden, wat het verleden en het heden beterft. Er zijn vijf oude grafheuvels, Tonnen ijzer zijn er tussen 7e en de 10e eeuw geproduceerd voor de ijzerindustrie. Duizend jaar later zijn de restanten van de middeleeuwse ijzerindustrie nog altijd zichtbaar. De natuurgids geeft uitleg en laat voorwerpen hierover zien. Edelherten, wilde zwijnen, dassen, adders, boommarters, allerlei vogels en nog veel meer dieren wonen in dit bosgebied. En... als we voldoende tijd

hebben, gaan we ook naar het brongebied van de sprengenbeek in het Orderbos. De excursie zal 2,5 à 3 uur duren.

Tijd en startlocatie: 13.30 uur vanaf de voormalige Politieacademie aan De Kleiberg 15, 7312 SN in Apeldoorn. Gids: Henry Kats.

Woensdag 16 mei 2018

Excursie Mouwenveld in Vierhouten

Het Mouwenveld is een heidegebied gelegen in het Vierhouterbos. Op dit heideveld vindt jaarlijks de hertenbrunst plaats. Via het omliggende bos gaan we verder wandelen richting het Verscholen Dorp. Dit 'dorp' was in de oorlogsjaren in gebruik bij onderduikers. De restanten van dit dorp zijn herbouwd en zijn nu nog steeds te bekijken. Omdat we een avondwandeling maken is de kans niet uitgesloten dat we op de terugweg nog ergens wild tegen komen. Voordat we weer bij de auto's zijn, kunnen we nog een tussenstop maken bij een wildkijkscherm aan de Tongerenseweg. Stevig schoeisel, een verrekijker en/of fototoestel is aan te bevelen.

Tijd en startlocatie: 19.30 uur vanaf de kleine parkeerplaats aan de Tongerenseweg te Vierhouten. In Vierhouten gaat u richting Gortel/Emst. In de bocht bij restaurant De Foreesten in Vierhouten slaat u links af de Tongerenseweg in. Na de slagboom en wildrooster is er aan de rechterkant een speelweide met parkeerplaats. Daar treffen we elkaar. Mocht u onverhoopt de locatie niet kunnen vinden of wat vertraging hebben, dan mag u bellen met 06-51803352. Natuurgids: Gerard van Heiningen.

Zaterdag 26 mei 2018

Excursie Drie in het Speulder- en Sprielderbos

Een stevige wandeling van 8,5 km door een gebied met bijzondere historische waarde; we overbruggen een periode vanaf de Nieuwe Steentijd tot de Tweede Wereldoorlog en zullen de sporen ervan zien.

Tijd en startlocatie: 14.00 uur vanaf Het Boshuis in Drie. Sprielderweg 205, 3852 MK Ermelo. **Duur:** ongeveer 2,5 uur. Natuurgidsen: Leo en H el ene Lagendijk.

Maandag 28 mei 2018

Excursie in Koninklijk Park Het Loo te Apeldoorn

We wandelen in een prachtig gebied met heel veel historie, de hertenkamp, een kasteel, bijzondere planten en bomen, allerlei gebouwtjes en gedenktekens. De wandeling door het gebied zal 2,5 à 3 uur duren. De tuinen van het oude kasteel Het Loo zijn in deze periode toegankelijk voor publiek. Het kasteel zelf is niet te bezichtigen.

Tijd en startlocatie: 14.00 vanaf de parkeerplaats van het Paleispark aan het einde van de Boslooweg (tegenover de Pijnboomlaan). Routebeschrijving: vanuit Apeldoorn de N344, Apeldoornseweg. Tegenover de Pijnboomlaan rechtsaf richting Paleispark. Voor het raster is links de parkeerplaats. De toegangsprijs van € 2,- tot het Paleispark komt voor eigen rekening. Parkeren is gratis. Gids: Henry Kats.

Vrijdag 15 juni 2018

Excursie Loenermark

Geldersch Landschap & Kasteelen heeft de Loenermark sinds 1992 in erfpacht verkregen van de gemeente Apeldoorn. Het gebied bestaat uit bos, heide en stuifduinen. De Loenense schaapskudde zorgt voor de begrazing van de heide. Grote zoogdieren zoals, edelhert, wild zwijn en ree komen hier voor, evenals de vos en de das. We maken onderweg een ommetje naar de Ramenberg van Natuurmonumenten om een kijkje te nemen in een bos in wording.

Tijd en startlocatie: 19.30 uur vanaf parkeerplaats de Ramenberg langs de Groenendaalseweg ter hoogte van hectometerpaal 14,6. De Groenendaalseweg loopt van Loenen naar de Woeste Hoeve. Duur: ongeveer 2 uur. Gids: Joke van Tol.

Zaterdagmiddag 30 juni 2018

Uitleg en demonstratie met zweethond over valwild te Vierhouten

Valwild is wild dat door bijvoorbeeld een aanrijding gewond is geraakt en is gevlucht. Zweetwerk is het nazoeken van dit gewonde (of inmiddels dode) dier met doel dit gewonde dier uit zijn lijden te verlossen. Zweet betekent in jargon 'bloed'. De excursieleider zal e.e.a. uitleggen en dan tevens een demonstratie geven met zijn speciaal opgeleide hond op een zweetspoor. Een zweetspoor ontstaat als een gewond dier bloed (zweet) verliest.

Het doorgaan van deze excursie is weersafhankelijk. Gids is Gerard van Heiningen.

Tijd en startlocatie: hoort u bij opgave. We starten 14.00 uur. Er is een maximum aantal van 12 deelnemers aangezien we ook, met toestemming, van de paden gaan.

Dinsdag 10 juli 2018

Excursie Staverden-Leuvenum

Landgoed Staverden mag met zijn eeuwenoude geschiedenis én talrijke gebouwen ook een 'kasteel-nederzetting' genoemd worden. De combinatie van bossen, weilanden en pittoreske boerderijen zorgt voor prachtige doorkijkjes. In de bronstijd van de edelherten is dit een bekende locatie, wellicht zien we tijdens deze excursie wel kalveren van edelherten rondhuppelen, verrekijker mee dus!

Tijd en startlocatie: 18.00 uur vanaf de Geldersch Landschap & Kasteelen parkeerplaats aan de Uddelermeerweg. Gids: Yvonne Verhoef.

Vrijdag 28 september 2018

Bronstexcursie Kroondomein

Ieder jaar is het weer een belevenis om de edelherten te horen burlen tijdens de bronsttijd. Als het donker wordt krijgt het bos een totaal ander uiterlijk. Geluiden gaan mee spelen. De edelherten maar ook bosuilen en andere nachtdieren laten zich horen.

De burltochtwandeling is exclusief voor donateurs, hierbij is slechts één introducté per donateur toegestaan. Graag bij aanmelding uw naam, een of twee deelnemers en uw telefoonnummer vermelden. Uw telefoonnummer is nodig voor het geval de excursie bij slecht weer niet doorgaat, dan wordt u gebeld.

Tijd en startlocatie: 19.00 uur vanaf de parkeerplaats in het Kroondomein ingang Amersfoortseweg. Vanuit Apeldoorn Amersfoortseweg (N344) richting hotel-restaurant de Echoput. Vóór de Echoput, bij de eerste vluchtheuvel, is rechts de grindweg naar Elspeet. Vóór het wildrooster is rechts een kleine parkeerplaats. Gids: Henry Kats.

Zaterdag 13 oktober 2018

Beamerlezing door: Gert Jan Blankena

Ecoloog Gert-Jan Blankena zal in deze lezing van alles over de natuur vertellen en laten zien. Uiteraard komt de Veluwe aan bod maar ook de randgebieden en zijn liefde voor Terschelling. Meer informatie komt t.z.t. op onze site te staan: www.sbdv.nl

Aanvang 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang, Bogaardslaan 81, 7339 AN Ugchelen (Apeldoorn). Vanuit Apeldoorn te bereiken met bus 12. Aanmelding niet nodig.

Zaterdag 2 maart 2019

Beamerlezing door: Maas van de Ruitenbeek 'De natuur in al zijn facetten'

Maas van de Ruitenbeek is een geboren en getogen Veluwnaar. Van jongs af aan is hij geïnteresseerd in alles wat met natuur te maken heeft. Door met boswachters en faunabeheerders op te trekken, heeft hij veel geleerd van onder andere het gedrag en de levenswijze van verschillende wildsoorten en het beheer van natuurterreinen. Maas heeft een grote passie voor natuur en -fotografie. De natuur en het wild komen altijd op de eerste plaats: liever geen foto's wanneer er zelfs maar een minimale kans op verstoring en/of vernieling is. Tijdens de presentaties ligt de nadruk op de verscheidenheid van de natuur en de natuurwaarden.

Aanvang 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang, Bogaardslaan 81, 7339 AN Ugchelen (Apeldoorn). Vanuit Apeldoorn te bereiken met bus 12. Aanmelding niet nodig.

"Kijk regelmatig op www.sbdv.nl voor extra aanbod excursies!"

Stichting behoud dierenwereld Diepholz

Henk Bonekamp

Het is eind november. Een rit van een uur of twee brengt ons naar Diepholz, ten noorden van Osnabrück. Een vakwerkhuisje in een mooie omgeving is de komende drie dagen ons onderkomen. We gaan op zoek naar kraanvogels. Nog niet bij ons onderkomen aangekomen zien we al tientallen kraanvogels in een stoppeland staan. Ze foerageren op de achtergebleven maiskorrels en zijn niet vies van een worm of ander klein dierlijk leven.

Een paar weken geleden zijn ze vertrokken uit Noord Europa. Ze hebben daar in hun broedgebied één jong per paar grootgebracht. Kraanvogels nestelen in moerasgebieden en maken hun nest op de grond. Hun eerste stop was op het Zweedse eiland Öland. Voor veel vogelaars is dit een paradijs tijdens de

vogeltrek. Behalve tienduizenden kraanvogels trekken tientallen soorten trekvogels via deze route naar Noord Duitsland. Ik was jaren geleden een paar dagen met ons gezin op Öland tijdens de zomervakantie. Toen waren er uiteraard geen trekvogels, maar het was wel leuk. De vuurtoren de ‘Lange Jan’ op de zuidpunt van het eiland moet door de jaren heen miljoenen trekvogels hebben gezien.

Als de vogels zijn aangesterkt, vooral de jongen die deze tocht voor de eerste keer maken, gaat de reis naar het zuiden verder, over de Oostzee naar het zuiden. Het Duitse Rügen is de volgende halte. Hier foerageren ze op de akkers en overnachten op de ‘Bodden’, dit zijn ondiepe binnenzeeën. Op Rügen broeden ook kraanvogels. Wij zagen een ouderpaar met een jong in een weiland tijdens een zomervakantie. Na nog een tussenstop in Mecklenburg komen ze aan in Diepholz ten noorden van Osnabruck. Hier wachten wij ze op.

Wij hebben om 15.00 uur een afspraak met een gids voor een excursie. Vriend Paul brengt ons, met behulp van zijn navigatiesysteem, via veel landweggetjes naar het

beginpunt. Hoe deden mensen dat vroeger? We zien meerdere groepen kraanvogels op het land en in de lucht. Wij melden ons bij een uitzichttoren met uitzicht over het moeras. De gids geeft uitleg over het wel en wee van de kraanvogels. Wij rijden met een paar auto's achter de gids aan. Onderweg hebben we een aantal stops met uitzicht op grote groepen vogels. De excursie eindigt bij een vervallen turfstrooiselfabriek. In een restaurant eten we een schnitzel die 'over de rand van het bord hangt'. Thuis drinken we nog een schnaps, welterusten.

Zaterdag staat er ook een excursie op het programma. We melden ons bij een bezoekerscentrum en krijgen daar eerst een inleidend praatje met een rondleiding door het centrum. Daarna vertrekken we met de bus en een gids, op zoek naar de kraanvogels. Na een mooie rit met meerdere stops, waarbij we al honderden kraanvogels zien, komen we aan bij het moerasgebied waar de vogels overnachten.

We lopen een eindje een zandpad op en wachten vervolgens op wat komen gaat. De ene sliert kraanvogels na de andere komt aanvliegen en zoekt een plek in het moeras. Het geluid dat deze vogels maken horen we van alle kanten. De zon gaat mooi onder achter een wolkenband. We genieten geruime tijd van de duizenden kraanvogels tot het behoorlijk schemerig wordt. Het is een prachtig natuurgebeuren. Zondagochtend zijn we om half acht weer in het veld om nog een keer van de kraanvogels te genieten. Op het parkeerplaatsje staat een aantal campers. Het is mooi wakker worden bij het geroep van de kraanvogels. Een grandioos weekend. Volgend jaar weer?

Het gewei van edelhert, damhert en ree

Henry Kats

Het volgende artikel zal beter te begrijpen zijn met een opsomming van zogenaamde grofwildtermen die in het 'groene wereldje' algemeen gebruikt worden. Ik beperk mij tot de termen die met het gewei te maken hebben. Alleen de mannelijke reeën, damherten en edelherten zetten een gewei op. Het gewei van deze dieren bestaat uit twee stangen met enden (vertakkingen van het gewei) en groeien op een botgedeelte, benige uitgroeisels van het voorhoofdsbeen. We noemen dit de 'rozenstokken'. De ruwe bepareelde krans aan de basis van het gewei noemen we de 'rozenkrans', ook wel 'roos' genoemd. Deze zijn vaak pas bij het tweede gewei waarneembaar.

Bij de edelherten is het gewei als volgt opgebouwd:

- 1) Oogtak of oogend: eerste end, net boven het oog.
- 2) IJstak of ijsend: tweede end.
- 3) Middentak of middenend: derde end.
- 4) Kroon: bovenste gedeelte van de stangen die samen een gaffel (= 2 enden) of kroon (= minimum 3 enden) vormen.
- 5) Wolfstak of wolfsend: net onder de kroon, deze tak is meestal genetisch bepaald en is zelden aanwezig.

Bij damherten zien we een heel andere vorm van gewei ten opzichte van edelherten en reeën.

- 1) Oogtak of oogend: eerste end, net boven het oog (kleiner dan bij het edelhert).
- 2) Dan ontstaat het zogenaamde 'schoffelgewei'. Met wat fantasie lijkt het op een grote hand met enden daaraan.

Reeëngeweien

- 1) Oogend of voerend: eerste end, gericht naar voor.
- 2) Achterend: tweede end, gericht naar achter (gaffelbok).

- 3) Bovenend: is dat aanwezig dan spreken we van een zesendergewei met aan iedere zijde drie vertakkingen.

Overige benamingen:

1. Bokkalf: mannelijke reekalf jonger dan een jaar.
2. Geitkalf: vrouwelijke reekalf jonger dan een jaar.
3. Zetten: geboren laten worden.
4. Parelring of gepareld: ruwe knobbelvormige verdikkingen aan het gewei.
5. Basthuid: grijs/wit behaarde huid waarmee het nieuwe gewei van edelherten en damherten bekleed is. Reeën hebben over het algemeen een bruine basthuid. De huid is rijkelijk voorzien van bloedvaten om groeistoffen voor het gewei aan te voeren.
6. Veegboom: boom waaraan de basthuid van het gewei 'geveegd - afgeschuurd' wordt.
7. Geveegd: gewei dat van de bast is ontdaan.
8. Zesender: reebokgewei met aan elke stang drie enden. Ook jonge edelherten kunnen zesender zijn.
9. Achttienender: kapitaal edelhert met negen zijtakken aan elke stang van het gewei. De gewei stang dat de meeste enden heeft, bepaalt de benaming van het hert.
10. Oneven (of ongelijke) achttienender: heeft het hert aan de ene stang zeven en aan de andere stang negen enden, dan wordt hij een oneven achttienender genoemd, hoewel het dier in totaal in feite zestien enden heeft.
11. Opzetten of schuiven: het aangroeien van het nieuwe gewei bij het grofwild.
12. Jaarling: mannelijk ree in tweede levensjaar.
13. Spitsner: mannelijk edelhert in tweede levensjaar. Het gewei heeft zowel links als rechts meestal één onvertakte stang.
14. Terugzetten: het in kwaliteit, massa en omvang afnemen van het gewei.
15. Zegel: breukvlak tussen rozenstok en rozenkrans wordt het 'zegel' genoemd.
16. Bronst: voorplantingsperiode van grofwild.

April

Dit artikel begint in het vroege voorjaar. Een reegeit is hoog zwanger (geladen).

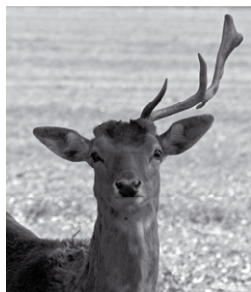
Ook bij de edelherthinde en damhinde is duidelijk te zien dat ze drachtig zijn. Bij

de oudere reebokken is het gewei volgroeid en gaan ze de basthuid eraf vegen.

De oudere damherten werpen deze maand hun gewei af en beginnen met de groei

reebok met bastgewei

damhert met één stang

van een nieuw gewei. Oudere edelherten zijn alweer druk bezig een nieuw gewei op te zetten. De jongere edelherten werpen hun gewei nu af maar het kan ook nog voorkomen dat dit begin mei gebeurt.

Mei

De reegeit heeft begin mei twee reeënkalfen gezet, een mannelijk- en een vrouwelijk kalf. In die periode kan het wel voorkomen dat er schijnbaar doelloos reekalveren van het vorige jaar in het veld rondlopen. Hun moeder heeft ze voor een korte periode verstoten om op een rustige stille plaats nieuwe kalfjes te werpen. Zien we een jonge reebok in deze tijd dan is het gewei zo goed als volgroeid en nog met een basthuid omgeven. In de derde week wordt er bij de edelherthinde een kalfje geboren (roodwildkalf) en nog een week later bij de damhinde, het damkalf. Bij de volwassen edelherten is het gewei goed aan het groeien. Half februari was het vorige gewei afgeworpen. Als je een hert iedere dag zou zien dan zie je het gewei groeien, 'schuiven'. Ze schuiven hun gewei iedere dag iets verder. De stangen zijn met een basthuid omgeven. Vanuit de slaapslagader wordt bloed toegevoerd dat zorgt voor de aanvoer van groeistoffen naar de zeer vele bloedvaten in de fluweelachtige huid om het nieuwe gewei te voeden. De basthuid heeft dezelfde temperatuur als de lichaamstemperatuur van het dier.

Juni

De kalveren drinken goed, ze groeien voorspoedig. Het reekalf en hertenkalf zijn mooi lichtbruin met witte stippen, een pracht camouflage. Door de ronde schaduwen die bladeren afgeven zie je de kalveren haast niet liggen in het gras. Ons damkalf heeft geen stippen en is donkergrijs maar valt ook niet op in de bosrand tussen de verdorde bladeren. Bij de volwassen edelherten is na ongeveer vier tot vijf maanden het nieuwe gewei zo goed als volgroeid en bij oudere herten zelfs al geveegd. Het gewei is een harde dode beenmassa aan het worden.

Juli

Het reewild gaat zich opmaken voor de bronsttijd, de reebokken bakenen hun territorium af door met hun geweien tegen boompjes en struiken te vegen. Tussen de stangen van het gewei bevinden zich geurklieren waardoor hun geur aan de vegetatie wordt afgegeven. Half juli begint de reeënbronst. Tijdens de bronstperiode heeft het gewei de functie van imponeren naar andere bokken maar ook om eventueel een gevecht aan te gaan met een tegenstander. Bij alle edelherten zijn de geweien nu volgroeid. Door de harde beenmassa kan het bloed niet meer verder in de bloedvaten die in de basthuid lopen, hormooninvloeden zijn hier bepalend. De bloedvaten sluiten zich en de basthuid gaat indrogen (afsterven). Vaak zie je hele zwermen vliegen om de kronen waar de basthuid aan het vergaan is. Het gewei is klaar om geveegd te worden. Langs boomstammen vegen de herten de oude basthuid van de beenmassa af. Bloederige repen basthuid hangen dan aan het gewei. De bomen worden behoorlijk beschadigd tijdens het vegen. Boomsappen en bloed werken op elkaar in en geven het gewei de zo bekende bruine kleur. Meestal vreten de herten de basthuid direct op omdat dit voor hen zeer eiwitrijk voedsel is. Blijft er een stuk basthuid liggen dan zijn er nog vele andere dieren die zich hieraan te goed doen. Er wordt vaak gezegd en geschreven dat de herten jeuk krijgen aan de basthuid en vervolgens deze basthuid aan bomen

erf gaan vegen. Maar als de bloedvaten zich sluiten, de basthuid afsterft dan zijn ook de vele zenuwen die in de basthuid aanwezig waren niet meer in functie en kan een hert dus m.i. geen jeuk hebben. Het wordt allemaal door hormonen bepaald, de groei, het vegen en het afwerpen.

edelhert met volgroeid bastgewei

het zelfde hert met geveegd gewei in de bronsttijd

Augustus

Begin augustus gaat de reeënbronst nog even door. De geweien van de edelherten zijn klaar voor de bronsttijd. Het is nu zover dat de damherten hun gewei gaan vegen. Bij onze reekalveren is er opeens een groot verschil zichtbaar tussen ons bokkalf en geitkalf. Bij het bokkalf beginnen zich op het voorhoofdsbeen knobbels te ontwikkelen, de rozenstokken, die uitgroeien in ± 3 cm lange met huid begroeide knopstangetjes. In december wordt deze basthuid erf geveegd, kort daarna worden deze eerste stangetjes weer afgeworpen. Er zal nog geen roos onderaan het gewei komen, dat komt pas bij de groei van zijn tweede gewei.

September

Half september komt de edelhertenbronst op zijn hoogtepunt. Meestal weet een plaatshert een rivaal te verdrijven met geburl en imponeergedrag met zijn gewei maar er kunnen ook zeer felle gevechten uitbreken tussen de herten waarbij het gewei een geducht wapen is. Jongere herten, die nog geen deelname hebben aan de bronst kunnen fel vechten met elkaar om zo dicht mogelijk in de buurt van een dominant hert te komen. Vooral bij deze jonge herten is het kletteren van de geweien goed te horen en menige stang of eind breekt af. Maar dat is geen probleem, wat er nog resteert op zijn kop wordt in het volgend voorjaar weer afgeworpen en hij zal een nieuw, volgroeid gewei opzetten.

Oktober

Eerste week van oktober is er nog edelhertenbronst. Na de bronst keren de herten weer terug naar hun oude woonomgeving en vormen weer hertenroedels. Soms worden de herten gevolgd door jongere herten die tot het begin van de bronsttijd

nog met de hinden meetrokken. Nu is het de beurt van de damherten om voor het nageslacht te zorgen, de damhertenbronst.

November

De rust is teruggekeerd bij de herten. Het grofwild bereid zich voor op de winterperiode. De kalveren lopen al goed met de andere dieren mee. Bij kalveren van edelhert en damhert zien we pas in het tweede levensjaar het eerste gewei ontstaan. Op de koppen van het edelhertenkalf en damkalf is nu nog niets waarneembaar van geweigroei.

December

Bij de reebokken, edelherten en damherten is onder hormooninvloeden de zaadproductie geheel gestopt en wordt door hormonen bepaald dat de geweien gaan afvallen. Rond november-december gebeurt dit afwerpen éérst bij de oudere reebokken, vervolgens bij de jongere reebokken.

Januari, een jaar later

Ons reekalf heeft zijn eerste kleine onvertakte geweitje afgeworpen. Op de breukvlakken ontstaat een wond die al snel gedicht wordt door huid, de ontwikkeling van zijn eerste echte gewei gaat beginnen. Bij het edelhertenkalf zijn nu op de kop duidelijk de rozenstokken waarneembaar waar zijn eerste gewei op gaat komen. Ook bij het damkalf zijn bobbel op zijn kop zichtbaar.

Februari

De oudere edelherten werpen nu hun gewei af. Hormonen zorgen ervoor dat vanuit het bloed een laagje been oplossende cellen wordt gevormd tussen de verbinding van de rozenstok en de stang, net onder de rozenkrans. Kort daarna zullen de geweistangen door hun eigen gewicht of door aanraking afvallen. Dit proces kan

zich in een normale situatie zeer snel ontwikkelen. Het gebeurt dat de stangen gelijktijdig afgeworpen worden maar meestal volgt na het afwerpen van de eerste stang de tweede stang binnen een paar uur, in enkele gevallen een paar dagen. De wittige onderkant van het gewei, het breukvlak, wordt ook wel het zegel genoemd. Een zegel is vergelijkbaar met een menselijke vingerafdruk, het patroon zal altijd hetzelfde blijven, ongeacht de kwaliteit van het gewei. Het is bijzonder als je een afwerp kunt waarnemen. Een stang valt af, het hert weet niet precies hoe hij zijn kop moet houden, hij draait zijn kop iets zodat de overgebleven stang rechtop staat maar door zijn sterke nekspieren hersteld hij zich snel en weldra zal ook de tweede stang afvallen. Na het afwerpen van zijn geweistangen heeft een hert bloederige

breukwonden op de plaatsen waar de stangen op zijn kop hebben gezeten. Vrij snel droogt het bloed op en ziet de wond er bruin uit. Direct begint de wond rondom met huid te sluiten, het begin van de groei van een nieuw gewei. Dus tegen de tijd dat de jongste dieren hun gewei verliezen zijn de oudste al weer bezig met het opzetten van een nieuw gewei. Ieder mens maar ook ieder dier heeft kalkbehoefte. Wij krijgen dat via ons voedsel maar veel dieren krijgen dit door te knagen aan de geweien die in het bos achterblijven. Een gewei bestaat voor: 48% uit fosforzure kalk, 44% mineraalzouhoudende eiwitverbindingen en voor 8% uit andere mineralen. Wilde zwijnen bijten er stukken vanaf en kauwen hierop. Alle dieren die kunnen knagen knabbelen aan de stukken tot er niets meer van de stang over is, onder andere: vossen, boommarters, dassen, eekhoorns en muizen. Honden doen dit ook graag vandaar er in dierenwinkels stukken gewei te koop zijn. Een gave reeënstang of hertenstang zal dus niet zo gauw gevonden worden.

Maart

De meeste edelherten hebben hun gewei afgeworpen. Het wordt voorjaar, struiken en bomen beginnen uit te lopen, nieuwe vers voedsel voor het wild. De herten zijn zeer voorzichtig in de tijd dat het gewei zich ontwikkelt: een bastbeschadiging kan onder andere de oorzaak zijn dat een gewei afwijkingen vertoont. Een hert in de bronsttijd kan dan niet meer imponeren of wellicht een gevecht aangaan. Indien er tijdens de opbouw van het gewei schermutselingen zijn wordt dit niet met het gewei maar op geheel andere wijze beslecht. Ze staan dan even op hun achterlopers (achterpoten) en geven elkaar trappen met de voorlopers.

April

Ook bij de jonge edelherten wordt het gewei nu afgeworpen. De oudere damherten werpen hun gewei eind april af, een paar weken daarna gevolgd door geweien van de jongere damherten. Bij de reebokken is het gewei volgroeid en ze gaan dit vegen. Oude bokken vegen het eerst (maart), jongere later (april), en jaarlingbokken het laatst (mei-juni).

Mei

Nieuwe kalveren worden geboren. Het gewei van het edelhertenkalf van vorig jaar groeit duidelijk zichtbaar op de rozenstokken. Een paar weken later is dit ook waarneembaar bij het damkalf. Beiden worden spitsers genoemd waarbij het roodwildkalf aanzienlijk langere stangen zal krijgen dan het damkalf. Het echte puntige gewei zelf is nog niet te zien, dat zit verstopt onder die fluweelachtige basthuid. Een spitsers met zijn eerste gewei noemen we een hert van de eerste kop.

damhert spitsers

edelhert spitsers (met hert)

Zijn volgende tweede-kops gewei, hij is dan in zijn derde levensjaar, zal al vertakkingen krijgen.

De volgende zomer

Onze reebok is inmiddels een prachtige zesender geworden maar net als bij het edelhert en het damhert wordt het gewei ieder jaar afgeworpen en groeit er een nieuw gewei. Bij de reebok verandert er niet zoveel meer, hij blijft een zesender.

Wel kan zijn gewei het ene jaar zwaarder zijn dan het andere jaar. Dit is afhankelijk van de conditie die onder andere door het voedselaanbod wordt bepaald. De edelhertspitser heeft zijn tweede gewei opgezet (hij is nu drie jaar oud) waaraan

Bij het linker hert zijn de rozenstokken platter en breder geworden en meer met de schedel vergroeid.

verschillende enden zitten. Ook de damspitser heeft zijn tweede gewei op zijn kop, een schoffelgewei met korte enden. Beide zijn nu jonge herten geworden.

De dag - nacht lengte is bepalend voor de groeihormonen om het gewei te laten groeien, voor het afwerpen en de aanmaak van geslachtscellen. Het gewei van het edelhert is, afhankelijk van leeftijd, voedselaanbod en conditie van het dier, ieder jaar weer wat zwaarder en massiever dan het jaar ervoor tot ze een leeftijd hebben bereikt van 14-16 jaar (maximum leeftijd roodwild is 18 jaar). De rozenstokken zijn platter en breder geworden en meer met de schedel vergroeid. Dit heeft te maken met de stangen die steeds dikker en zwaarder zijn worden en dus meer op de schedel drukken. Bij zogenaamde 'kapitale' volwassen herten kan een volgroeid gewei wel tien kilo zwaar worden.

Een gewei is een graadmeter voor de gezondheid van het hert. Indien het dier aan zijn linker voorloper (voorpoot) gewond is geraakt en kreupel blijft of een andere kwaal heeft in of aan de linkerkant van zijn lichaam dan zal, na afwerp en beginnende groei van een nieuw gewei, in de rechterstang een afwijking te zien zijn. Heeft hij een linkerstang met een afwijking dan zal er rechts in of aan het lichaam iets niet in orde zijn. Door achteruitgang van de conditie van het hert, bijvoorbeeld door hoge leeftijd, slijtage van kiezen of slechte gezondheid, kan het gewei gaan terugzetten. Bepaalde enden ontwikkelen zich niet meer en er kunnen afwijkingen in het gewei ontstaan. Het hert doet niet meer mee aan de reproductie en zal over niet al te lange tijd aan het einde van zijn leven zijn gekomen.

Vele boeken zijn er geschreven over edelherten, damherten en reeën. Dit artikel is tot stand gekomen door veel te lezen, vele jaren te observeren, te luisteren naar anderen en altijd geïnteresseerd te blijven in het leven van deze prachtige dieren.

Nieuwe wisenten aangekomen op de Veluwe

Artikel en foto's van Yvonne Verhoef-Witz

Donderdag 6 juli 2017 zijn er twee nieuwe wisenten uit Polen aangekomen op de Veluwe. Zij kwamen de drie wisenten, die er al sinds 12 april 2016 leven, gezelschap houden. De dieren zijn van ARK Natuurontwikkeling en staan op het terrein van Staatsbosbeheer en Stichting Wisent op de Veluwe. Vrijwilligers zorgen voor de monitoring, rastercontrole en doen de rondleidingen. De laatste wilde exemplaren in Europa stierven in 1926 in de Kaukasus. Dieren, die nog in gevangenschap leefden vormden de basis voor nieuwe kuddes in de vrije natuur. Momenteel zijn er alweer een paar duizend. De wisenten zijn een verrijking voor de natuur en dit extra leefgebied in Nederland helpt bij de instandhouding van de soort. De wisent eet naast gras ook kruiden, blaadjes, jonge loten, bast, eikels en bessen en lijkt vooral 's winters zijn grasdieet aan te vullen met bomen en houtachtige struiken. Zij schillen de bast van een boom en ze graven met hun voorpoten naar wortels van grassen, bomen en struiken. Ook schuren zij vaak hun vacht aan grote bomen. Daarnaast nemen zij zandbaden, zo ontstaan er hele open zandplekken. Wordt zo'n plek een tijd lang niet meer gebruikt, dan krijgen pionierplanten, zandhagedissen en tal van insecten een kans.

De wisenten op de Veluwe leven op een gebied van ongeveer 400 ha. Een gedeelte hiervan is op ISK terrein van Defensie. Het gehele wisentengebied is omrasterd en kan alleen met een gids bezocht worden. Er worden verschillende excursies gegeven. Met de gids ga je het gebied in op zoek naar de wisenten.

Het is een hele ervaring om deze imposante dieren in de vrije natuur van dichtbij te zien. Deze wildernisbeleving geeft de streek een recreatieve impuls. Het moerasgebied Gerritsfles dat in het gebied ligt, is ook van een raster voorzien omdat men

bang was dat de wisenten dit kwetsbare gebied zouden beschadigen. Tijdens de rondleidingen wordt hier meer uitleg over gegeven. Er zijn ook vennen speciaal voor de wisenten aangelegd. Een speciale rasterploeg doet regelmatig een ronde om het terrein om te controleren of het raster nog goed is. Het raster bestaat uit drie draden, waarvan op de onderste geen stroom staat zodat andere dieren er onderdoor kunnen.

Tijdens een rondleiding kun je ook zwijnen, herten, dassen en vossen tegenkomen want die kunnen gewoon in het gebied komen. We zijn begonnen met een groep van drie wisenten, waarvan er een drachtig was. Omdat men niet weet hoe draagkrachtig het gebied voor de wisenten is heeft de groep een mogelijkheid tot uitbreiding. Na de vreugdevolle geboorte van ons stierkalfje overleed totaal onverwachts de jonge stier aan vergroeiingen in zijn maag. Men was zeer verbaasd want er wordt regelmatig bij de dieren gekeken. Aan de hand van puntenlijsten wordt hun gezondheid in de gaten gehouden. De moederkoe heeft een zender om haar hals, die ieder uur vastlegt waar ze is en deze gegevens worden iedere vier uur verzonden.

Nu zijn er een nieuwe stier van ongeveer twee jaar en een koe van ongeveer een jaar bij gekomen. Het was een hele reis voor deze dieren. In speciale kisten zijn ze vervoerd vanuit Polen en slechts een paar mensen mochten bij het loslaten aanwezig zijn. Ter voorbereiding op de

komst van de nieuwe soortgenoten zijn de reeds aanwezige wisenten opgesloten in een groot wengebied. De kisten werden voorzichtig uit de vrachtwagen getakeld en naast elkaar neergezet in het wengebied. Terwijl men hiermee bezig was kwamen de “onze” wisenten kijken wat er zoal gebeurde en liepen al bladeren en gras snoepend op de vlakte waarna ze in het bos verdwenen. De kisten werden geopend, eerst kwam de stier eruit en later de koe (in het filmpje <https://youtu.be/cLGNongJfDk> op YouTube is dit te bekijken). Zij zochten elkaar op en verkenden de boel een beetje waarna ze verdwenen in het bos. Even later kwamen “onze” wisenten weer op de open vlakte en nog geen uur later kwamen de nieuwelingen er ook bij. Ze besnuffelden elkaar en gingen toen met zijn vijven gezamenlijk het bos in. Je weet nooit hoe zo’n ontmoeting verloopt maar dit leek wel heel gewoon te gaan. Voorlopig blijven de dieren even in het wengebied en wordt de monitoring nog vaker gedaan om alles goed in de gaten te houden. We hebben al regelmatig de wisenten samen met herten en zwijnen gezien, wat heel leuk is om mee te maken. Voor meer vragen en informatie over excursies kunt u kijken op de site van de ‘Stichting Wisent op de Veluwe’. www.wisentopdeveluwe.nl/reserveren

---

Nachtzwaluw

Henk Bonekamp

De zon gaat onder aan de westelijke hemel en is rood en oranje gekleurd. Het is windstil en de bijna volle maan komt op. De stammen van de grove dennen kleuren roestrood in de avondzon. We lopen met een gids door het nationaal park ‘Grenspark De Zoom - Kalmthoutse heide’, op zoek naar de nachtzwaluw. Het Grenspark is een nationaal park, deels in de Belgische provincie Antwerpen en deels in de Nederlandse provincie Noord-Brabant en is 37 km² groot. Het bestaat uit bossen, heidevelden, vennen en grasland. Na een wandeling van ruim een half uur komen we bij een open terrein aan. Waar heide, stuifzand en verspreid staande grove dennen te vinden zijn.

Hier wil de gids de nachtzwaluwen afwachten. De nachtzwaluw is helemaal geen familie van de zwaluwen maar vormt een aparte familie, de familie *Caprimulgus europaeus*. Ze zijn ‘s nachts actief vanaf de late schemering en zijn zeer goed gecamoufleerd. Als je ze overdag per ongeluk verstoort, vliegen ze op om vervolgens weer snel op een dikke tak te gaan liggen. Ik heb dit een keer op het Stroese zand mee mogen maken. Het is nu weldadig stil terwijl we wachten op wat komen gaat.

Dan klinkt het geluid van ‘groene kikkers in het voorjaar’. Een geluid beschrijven is

altijd lastig. Het is een lang aanhoudend ratelend geluid dat inderdaad doet denken aan een groene kikker. Dat geluid lijkt wel op de ‘motor’ die wij vroeger als kinderen op onze fietsen hadden. We maakten van een schoensmeerdoosje, elastiek en wasknijpers een constructie. De wasknijpers raakten de spaken van het voorwiel als je fietste en het geluid werd flink versterkt door het schoensmeerdoosje. Van meerdere kanten komt nu het ratelende geluid. Het is inmiddels behoorlijk schemerig geworden. Nu vliegen de nachtzwaluwen volop tussen de bomen en over ons hoofd. Ze lijken te worden aangetrokken door het licht van de zaklantaarn van de gids. De witte vlekken op de vleugels en de staart zijn goed te zien. Alleen de mannelijke nachtzwaluwen hebben deze vlekken. De vlucht van de nachtzwaluw lijkt op die van een vleermuis. Ze vangen insecten waarbij hun buitengewoon grote bek als fuik dienst doet. Vroeger dacht men dat de nachtzwaluw melk dronk bij geiten, vandaar dat hij ook wel geitenmelker wordt genoemd. Vroeger, in het begin van de vorige eeuw, broedden er duizenden nachtzwaluwen in Nederland. Nu schat men het aantal broedparen op ongeveer duizend.

Het is al bijna donker als we weer op stap gaan. De volle maan zorgt voor verlichting, het is een prachtige avond. Nagenietend van een Belgisch biertje worden we bijna filosofisch. Waarom heeft de nachtzwaluw de perfecte camouflage bereikt? Hij heeft een volmaakte schutkleur, een heimelijke leefwijze en maakt bijna geen geluid. ‘Evolutie’, zou Darwin zeggen.

Mijn gedachten gaan terug naar lang geleden. Ik zat op de ULO. Voor het raam van het lokaal was het een beetje een wildernis van struikgewas. Opeens zag ik goudvinken! Een stuk of tien goudvinken waren in het bosje neergestreken. Felrode mannetjes met zwarte koppen deden hun uiterste best om gezien te worden door de vrouwtjes. Niks schutkleur, opvallen is de boodschap. Ik hoorde niet dat de leraar Frans mij een vraag stelde. Zoiets moois als deze groep goudvinken had ik nog nooit gezien. Later stond ik onverwacht midden in een wolk goudhaantjes en andere kleine vogeltjes waaronder staartmezen. Dat was ook niet verkeerd. Mijn vader vond dat ik teveel naar de vogels keek, maar ik deed dit met zijn verrekijker en vogelboekje. Wel had ik weer een onvoldoende voor Frans.

Nestkastenproject Radio Kootwijk

Joop Rolfes

Voor de koolmees en de boomklever is het broedseizoen 2017 beter verlopen dan 2016. We hadden geen broedgeval van de draaihals, maar voor het eerst sinds 2009 wel weer een broedgeval van de gekraagde roodstaart. In juni 2017 verscheen er een artikel in verschillende dagbladen van bioloog Arnold van den Burg met als onderwerp: ***“Koolmeesje lijdt onder verzuring. Op de Veluwe liggen jonge koolmezen in het nest met gebroken pootjes. De oorzaak zou kalkgebrek door verzuring kunnen zijn.”***

Mezenkuikens zouden vooral op de Veluwe al in het nest hun pootjes breken en

sterven. Oorzaak zou gebrek aan kalk in de bossen kunnen zijn en dat zou weer komen door te veel stikstof. De broze vogelpootjes zijn het gevolg van verzuring van de grond. Door stikstof slaat ammoniak neer op de grond waardoor de kalk in de bodem oplost. Dit is gevaarlijk want voor vogels, insecten en slakken is kalk onmisbaar. De overvloed aan stikstof is niet alleen funest voor het skelet van vogels, ook bij een derde van de eieren van de koolmezen is er sprake van een veel te dunne schaal, waardoor ze indrogen. De kalkarme eieren zijn te herkennen aan afwijkend pigment. Op korte termijn is het volgens Van den Burg een oplossing om de bodem te bekalken met grove korrels die de vogels kunnen eten. Op lange termijn is dat echter 'dweilen met de kraan open' stelt hij. De bron van het probleem moet worden aan gepakt om de droge voedselarme ecosystemen te herstellen. Dat betekent: minder stikstof. Koolmeesjongen moeten weer op eigen benen kunnen staan. Binnen ons nestkasten project rond Radio Kootwijk hebben wij deze problemen nog niet aangetroffen.

Tijdens de diverse controlerondes zijn er ook weer andere dieren gezien door onze vrijwilligers. Drie reebokken, een grote keiler, een jonge keiler, zeugen met gestreepte biggen, koekoek, raven, vos, grote beervlinder, staartmees, kuifmees en zandhagedis. mResultaten van het broedseizoen 2017 waren:

2016

Legsel

Koolmees:	66 paar met	298 jongen
Pimpelmees:	20 paar met	103 jongen
Bonte vliegenvanger:	45 paar met	187 jongen
Boomklever:	9 paar met	26 jongen
Zwarte mees:	1 paar, nest uitgehaald	door een boomarter.

2016

Legsel

Koolmees:	76 paar met	444 jongen
Pimpelmees:	17 paar met	101 jongen
Bonte vliegenvanger:	41 paar met	232 jongen
Boomklever:	18 paar met	51 jongen
Gekraagde roodstaart:	1 paar met	7 jongen

In bovenstaande gegevens zijn de tweede legfels verwerkt.

Bijzondere waarnemingen

April 2017

In de Stentor stond het volgende artikel over Nationaal Park De Hoge Veluwe.

”Download nu de Wild Finder App

Voor bezoekers van het Park is het nu mogelijk om te zien waar edelherten, wilde zwijnen en moeflons zich ophouden. Met de speciale Wild Finder App wordt de actuele verblijfplaats van het wild op het scherm van je smartphone zichtbaar, en worden de kansen op het zien van wild gemaximaliseerd. Het zien van wild staat al jaren in de top vijf wensenlijst van bezoekers van De Hoge Veluwe. Het Nationale Park biedt al lange tijd de mogelijkheid bij de verschillende wildobservatieplaatsen, maar tijdens een wandel- of fietstocht missen de minder ervaren wildspeurders toch vaak het wild dat net ergens in de bosjes of struiken verscholen staat. Daarom hebben IT-specialisten nu een speciale Wild Finder App ontwikkeld. Om de wildtellingen in het Park succesvol te maken, wordt al vele jaren lokvoer op de telplaatsen uitgestrooid. Bij dit lokvoeren is de laatste twee jaar gebruik gemaakt van radioactieve brokjes, waardoor de dieren licht radioactief geraakt zijn. Deze lichte radioactiviteit, die uit onderzoek in Tsjernobyl niet schadelijk is gebleken voor het wild, maakt het technisch mogelijk om de dieren te traceren met de app als een soort geigerteller”.

Niet iedereen had het door dat het artikel in de Stentor van 1 april 2017 stond. Natuurlijk gaat de Hoge Veluwe het wild geen radioactieve brokjes voeren! Er zijn geen herten die ‘s nachts licht geven of moeflons die ‘stralen’. En die komen er ook niet. Dus maak u geen zorgen, hun wildbraadpakketten zijn niet aangetast. Gooi uw verrekijker nog maar niet weg, want het blijft gewoon ouderwets speuren naar wild in het Park, zoals het hoort! Maar dat zij met een nieuwe app komen is zeker geen grap. Er is een Augmented Reality app uitgebracht, waarmee je tijdens je route meer over het Park kunt leren. Als u hierover meer wilt weten kijk dan op de site van Nationaal Park De Hoge Veluwe.

Mei 2017

In het voorjaar hebben Ab en Irene Gerritsen-Legemaat een paar dagen een klein “vervenershuisje” in het Nationaal Park De Weerribben-Wieden gehoord. Honderdvijftig jaar geleden werd dit huisje bewoond door een vervener die veenaafgravingswerk uitvoerde. Het huisje lag op een rib, een strook land waarop vroeger het veen tot turf droogde. De weren, de lange stroken water, zijn ontstaan door het uitsteken van het veen. Het huisje lag dan ook rondom aan het water. Op een ochtend zagen we vanuit het huisje een ree aan

de overkant van het water door het gras lopen. Niet lang daarna stapte het ree het water in en begon te zwemmen! Snel maakten we wat foto's door de ramen van het huisje heen. Zoiets hadden we nog nooit gezien! Het ree zwom rustig door het

water in de richting van ons huisje. Echter toen we buiten kwamen zagen we hem nergens meer... Een uurtje later besloten we er met onze, eveneens gehuurde, kano op uit te gaan. We duwden de kano af en peddelden voorbij ons huisje. Vanaf het water zagen we het ree opeens weer! Hij lag goed verscholen in het riet en heerlijk in de zon om op te drogen.

Augustus 2017

Tijdens ons vrijwilligerswerk op de Tongerense heide hebben wij klokjesgentiaan gezien en een wespenspin, ook wel tijgerspin genoemd, waargenomen. Alex Korts heeft daar prachtige foto's van gemaakt.

September 2017

Pauline heeft in haar bostuin vier exemplaren gevonden van de gekraagde aardster, vele grote stuifzwammen, zwarte kluiwzwammen en een prachtige sponszwam.

8 oktober 2017

Henry was aan het wandelen in het Vierhouterbos en trof daar een bankje aan met een bordje waarop stond: “Jaap & Metje Prins”. Vanaf de oprichting van de Stichting in 1986 waren de eerste vrijwilligers aan het werk in het Vierhouterbos o.l.v. de beheerder Jaap Prins. Het Vierhouterbos was toen nog particulier bezit. Het is nu al vele jaren eigendom van Staatsbosbeheer. Allerlei werkzaamheden deden wij daar, o.a.

hooibalen brengen naar de Przewalskipaarden die op de Noorderheide liepen. Tussen de middag gingen wij naar de boswachterswoning van Jaap en Metje waar we een glaasje dronken en een bord heerlijke soep kregen. Daarna werkten we nog tot ongeveer 15.00 uur. Het was een bijzonder leuke tijd waar Henry met dankbare herinnering aan terugdenkt. Jaap is eind 1991 overleden en zijn vrouw Metje in 2016. De gedachtenis aan hen is levend in de vorm van een bankje in ‘hun’ bos.

Vrijwilligersavond 3 september 2017

Pauline Kats

Een korte terugblik

Wat hadden we weer een geluk met het weer tijdens onze vrijwilligersavond op 3 september vorig jaar. Op deze manier konden we onze donateurs en vrijwilligers letterlijk in het zonnetje zetten, met vrijwilliger Bert van de Zalm in het

bijzonder. Al dertig jaar helpt hij ons om de heide te schonen van grove dennentjes. Bert kreeg een heerlijke fles port van het bestuur overhandigd met daarbij een

uitgesproken blijk van grote waardering. Er werd daarbij opgemerkt dat wij meer leden hebben die zich al zo'n lange tijd inzetten en dat wij heel erg blij zijn met alle hulp die wij krijgen van onze vrijwilligers. Elk jaar is het weer een feest om de vrijwilligersavond te organiseren voor al onze leden. Het is een avondje om bij te praten, sterke

verhalen uit het verleden te vertellen... of aan te horen en te borrelen aan lange tafels of bij het kampvuur. De sterke verhalen zijn elk jaar het beste te beluisteren bij het kampvuur trouwens, iets later op de avond.

Aan de muur onder de overkapping hingen de foto's van ons nieuwe project en Henry lichtte het kort toe; de vernieuwing van de vleermuizingang van de pompkelder in Berg & Bos. Meer hierover leest u in dit boekje. Een fantastisch mooi project waar wij heel trots op zijn. Mede dankzij onze donateurs is dit tot stand gekomen. Hartelijk dank daarvoor!

***Alle foto's van deze avond
vindt u in kleur op onze website
in de bibliotheek.***

Vrijwilligerswerk in natuurgebieden 2018 en (begin) 2019

**Verzamelen en vertrek om 08.30 uur vanaf parkeerplaats Restaurant
'Gewoon Gastvrij' aan de Elburgerweg 1, hoek Zwolseweg in Wenum/Wiesel, of
elders na afspraak. Van daar gaan we met zo min mogelijk auto's naar de heide.**

U hoeft zich niet aan te melden voor het vrijwilligerswerk maar u dient wel op tijd op de verzamelplaats te zijn!

Op onderstaande data gaan we vrijwilligerswerk verrichten in natuurgebieden. Iedereen is daarbij van harte welkom, of u nu af en toe eens kunt of altijd! Met elkaar kunnen we ervoor zorgen dat de heidegebieden met hun specifieke flora en fauna bewaard blijven. We werken van **09.00 uur tot ongeveer 12.00 uur**. Er is bij veel natuurbeherende instanties te weinig geld om alles te realiseren wat men zou willen. Dan komen de vrijwilligers in beeld die veel werk verrichten dat anders niet zou geschieden.

Of het nou Geldersch Landschap & Kasteelen, Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten is, allemaal maken ze graag gebruik van vrijwilligers. Iedere vrijwilliger werkt rustig in zijn/haar eigen tempo. Halverwege pauzeren we voor koffie, thee of fris. Catering hebben we niet dus u wordt geacht zelf drinken en/of versnaperingen mee te nemen en... een stoeltje of stuk plastic om op te zitten tijdens de pauze is erg prettig.

Vaak is er na het werk nog even gelegenheid om een stukje door het gebied te wandelen. We werken volgens de Gedragscode Natuurbeheer, het gevolg hiervan is dat we in de broedperiode van de vogels, 15 maart t/m 15 juli, niet in de heide werken.

Tongerense heide (Geldersch Landschap en Kasteelen). Zie de internetsite glk.nl, bovenste groene balk rechts, vergrootglas en typ in het vak 'zoeken', 'Tongerense heide' en alle informatie over het gebied kunt u lezen. Om de heide in stand te houden verwijderen we daar de opslag van grove den en berk.

Data: **zaterdag 20 januari, zaterdag 24 februari, woensdag 25 juli, woensdag 29 augustus, zaterdag 20 oktober, woensdag 5 december, zaterdag 29 december, zaterdag 19 januari 2019, zaterdag 23 februari 2019.**

Noorderhei (Staatsbosbeheer). Zie de internetsite staatsbosbeheer.nl en typ op de Homepage rechts in het vak 'zoeken', 'Noorderhei', druk op het vergrootglas en allerlei informatie over het gebied kunt u lezen. Ook in dit gebied zijn we bezig de heide te ontdoen van opslag van grove den en berk. Vaak zien we tijdens ons werk het aanwezige wild. **Alle data Noorderhei zijn op zaterdagochtenden!**

Data: **6 januari, 10 februari, 10 maart, 11 augustus, 22 september, 17 november, 22 december, 5 januari 2019, 9 februari 2019.**

Landelijke Natuurwerkdag zaterdag **3 november 2018**. Wilt u in een natuurgebied ergens in Nederland die dag vrijwilligerswerk doen, kijk dan voor meer informatie op www.natuurwerkdag.nl

Alle data kunt u ook terugvinden op onze internetsite: www.sbdv.nl

Overzicht activiteiten in 2017 en begin 2018

2018

06 januari	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
20 januari	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
10 februari	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
24 februari	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
03 maart	zaterdag: beamer-lezing door: Jan Huttinga.
10 maart	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
31 maart	* zaterdag: Geweiententoonstelling Kasteel Middachten.
14 april	zaterdag: excursie Orderbos en Asselsebos.
28 mei	maandag: excursie Paleispark Het Loo.
30 juni	zaterdag: avondexcursie Kroondomein.
25 juli	woensdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
11 augustus	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
29 augustus	woensdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
15 september	* zaterdag: Honing- en hobbymarkt in Ugchelen.
22 september	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
28 september	vrijdag: bronstexcursie Kroondomein.
13 oktober	zaterdag: beamer-lezing door: Gert Jan Blankena.
20 oktober	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
03 november	zaterdag: Landelijke Natuurwerkdag.
17 november	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
05 december	woensdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
15 december	* zaterdag: Kerstmarkt Kootwijk.
22 december	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
29 december	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.

2019

05 januari	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
19 januari	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
09 februari	zaterdag: vrijwilligerswerk Noorderhei.
23 februari	zaterdag: vrijwilligerswerk Tongerense heide.
02 maart	zaterdag: beamer-lezing door: Maas van de Ruitenbeek.

* Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe is aanwezig met een voorlichtingsstand, zie publicaties in de dagbladen!

'Kijk regelmatig op www.sbdv.nl voor extra aanbod excursies!'

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

opgericht 4 juni 1986

Ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer S 41040043

**Doel: Bescherming en behoud van alle op de Veluwe
voorkomende diersoorten en hun natuurlijke omgeving.**

Bestuur:

Voorzitter:	H. Bonekamp	tel: 055-3667617
Secretaris:	I. Legemaat	info@sbdv.nl
Penningmeester:	P.R. Wervers	tel: 055-3123987
Coördinator excursies:	M. Strikwerda	excursies@sbdv.nl
Bestuurslid:	H.L. Kats	tel: 055-3558686
Beheerder website:	P.A.G. Kats – Oostvogels	

SBDV – internetsite: www.sbdv.nl

Opgave deelname excursies: excursies@sbdv.nl

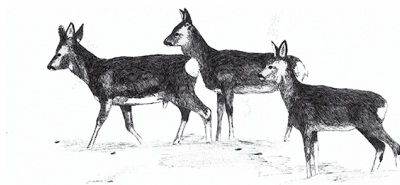
Nieuwe donateurs aanmelden bij:

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
p/a p/a Ordermolenweg 158, 7312 SM Apeldoorn
e-mail: info@sbdv.nl (secretariaat)
e-mail: penningmeester@sbdv.nl

Donaties:	minimaal:	€ 5,- per jaar
	voor het leven:	€ 125,- eenmalig

IBAN nummer: NL95 INGB 0001 9464 58
T.n.v. Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe, Apeldoorn

ANBI nummer van de Stichting is: 8166.63.452

Drukwerk: Drukkerij Dijkgraaf-Rijsdorp BV

www.sbdv.nl